

VARGA J. JÁNOS

A török orientáció változatai Magyarországon

Wesselényi – Apafi – Thököly 1663–1683¹

Mehmed Çolak, ismertebb nevén Csonka bég Buda visszavétele után, bécsújhelyi fogságában tájékoztatta Theodor Athlet Heinrich Strattmann kancellárt a magyar urak szándékáról török hűbéres fejedelemségek alakítására a Habsburg-monarchia romjain, ha Bécs 1683-ban esik. A török főtiszt állítása szerint Thököly Imre hívei uruk fejére kívánták helyezni a magyar koronát, és ahhoz kapcsolták saját hatalmuk megalapozásának vágyát, ami a Magyar Királyság területének kiterjesztését jelentette volna az örökös tartományok rovására. Az új államalakulat elismeréséért késznek mutatkoztak évi adót fizetni a Portának.² Az események tanúsága szerint főuraink többsége nemcsak meghódolt Kara Musztafa nagyvezírnek és Thökölynek, hanem fegyveres támogatást is nyújtott a török–tatár–kuruc csapatok hadműveleteinek ausztriai kiterjesztésekor.³ Ezzel a Habsburg-ország rész exponensei pontot tettek – igaz, kényszerűségből – a 17. század közepétől számítható török orientációjú politikájuk végére.

Az ország sorsáért felelős urak – Zrínyi Miklóssal az élen – 1650-ben még a jó háborús „conjunctura” elmulasztása, a Habsburg–oszmán béke megújítása miatt emelték fel szavukat. Nádasdy Ferenc országbíró II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez 1659-ben intézett levelében már I. Lipót defenzív török politikáját és az erejét veszített magyarságot kárhoztatta, amiért kiszolgáltatta az országot a Porta kényének-kedvének: „Mi magyarok, Nagyságos Uram, egy szóval utolsó veszedelemben vagyunk – írta –; az kinek oltalmazni kellene, nem gondol velünk, sőt hinnyi, hallanyi sem akarja veszedelmünket, talán inkább örülik.

1 Az itt közölt, részben átdolgozott tanulmány német nyelvű változata megjelent: *János J. Varga: Varianten der türkischen Orientierung in Ungarn. Wesselényi – Apafi – Thököly 1663–1683.* In: *The First Millennium of Hungary in Europe.* Editors-in chief: Klára Papp–János Barta. Co-editors: Attila Bárány–Attila Györkös. Debrecen, 2002. 208–215.

2 Csonka bég személyével és a bécsújhelyi kihallgatás jegyzőkönyvével részletesen foglalkozik *Karl Tephly: Mehmed Çolak Beg – Leopold Freiherr von Zungaberg.* *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 80(1972) 113–155.

3 *Varga J. János: A túlélés és az árulás mezsgyéjén.* Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám az 1683. évi hadjáratban. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére.* Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001. 1–10.

Megfogyatkoztunk magunk is tagjainkban, előttünk járóink élvén holtak, érzéketlenek, egynéhányan erőtlenek vagyunk, az többinek nincs egy akarátja; érezzük a fájdalmat, orvoslást nem találhatunk, mert más nincs, hanem az, mely talán keresztényiséggel ellenkezni láttatnék, ha mindnyájan pogány alá adjuk magunkat.”⁴

Az 1660-as évek elejétől a külképviseletek bécsi rezidenseinek jelentéseiben is felbukkant az uralkodói tétlenség miatt felerősödő oltalomkeresés motívuma. Alois Molin velencei követ így tájékoztatta 1661-ben a *Signoriát*: „Mondják a magyarok, ha a császár nem akarja őket védeni, engedje meg legalább, hogy a török oltalmába adják magukat.”⁵ A hagyományos Habsburg-ellenes rendi-vallási sérelmek mellett megjelenő új, a török behódolás önkéntes vállalásának gondolati szférájába átvezető panasz tehát a török elleni védelem elégtelenségéből, a törökkel szembeni kiszolgáltatottság érzéséből fakadt. A magyarországi politizáló réteg egy részének gondolkodásában hovatovább állandósult az a – később persze alapvetően tévesnek bizonyult – meggyőződés, hogy az ország területén osztozkodó két birodalom viszonylatában a hatalmi mérleg tartósan, ha ugyan nem végérvényesen, az oszmánok javára billent. „A török potentia már Isten rendeléséből annyira előment, hogy emberi mód szerint alig resistálhatni neki” – vélekedett az elégedetlenek egyike. Teleki Mihály erdélyi tanácsúr egyenesen úgy érvelt, hogy a magyarországiak csak akkor remélhetik szabadulásukat, ha céljukat a szultán szerencséjéhez kötik, és „a Fényes Birodalom egész világon hosszában és széltében való elterjedésével kapcsolják össze”. Itt már nem is az „Impérium Ottomanicum”, hanem egyfajta „Universum Ottomanicum” képe rajzolódott ki a török orientáció hívei előtt – írja Benczédi László. Meggyőződésüket az oszmán világbirodalommal szembeni ellenállás kilátástalansága, a balkáni országok teljes beolvasásának ijesztő példája mellett sérelmeik megszüntetésének vágya is erősítette: azt remélték, hogy a külpolitikai függés ellentételeként megőrizhetik saját intézményeiket, belső önállóságukat – miként Erdély –, és szabadon gyakorolhatják a Habsburg-rekatolizációtól létében fenyegetett protestáns vallást. Mindezt még vonzóbbá tette a háborútól meggyötört ország számára – Benczédi szavaival – a „csendesség”, a „békesség”, az „állandóság”, egyfajta „Pax Ottomanica” álma.⁶

A magyarok reményeit ismerték a portai hatalmasok; maga a nagyvezír, Köprülü Ahmed komolyan számolt a királyság meghódoltatásával 1663-ban. Átfogó tervében kulcsszerepet szánt I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, akit az Oszmán Birodalom előtt hódoló és a fejedelemséghez hasonló státusba helye-

4 Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György fejedelem összeköttetése gr. Nádasdy Ferencsel. Századok 8(1874) 472.

5 Pauler Gyula: Magyarország 1661-ben. Századok 2(1868) 277.

6 Meggyőzően elemzi a 17. századi „törökös irányzat” megerősödését, a forrásokat idézi Benczédi László: A török orientáció a XVII. század végi magyar politikában. In: A török orientáció a XVII. századi magyar politikában. Tudományos emlékülés 1983. március 25–26. Szerk. Németh Péter. Vaja, 1985. 27–29.

zett Magyar Királyság fejévé akart tenni.⁷ A két országrész egyesítése nélkül természetesen, mert helyére új fejedelmet kívánt ültetni, esetleg a készenlétben tartott Haller Gábor személyében. A nagyvezír ezzel nemcsak a régen óhajtott Bécshez jutott volna közelebb, hanem Velencéhez is a szárazföld felől, amellyel hadban állott a Földközi-tengeren Kandiaért.⁸ Az ostromlott Érsekújvár alól már Magyarország uralkodójaként szólította meg Apafit: „Te, aki az egész Magyar Királyság minden grófjának és urának ura vagy, te, aki a legkiválóbb vagy a keresztények között! Te [...], akit a nagy hatalmú császár akaratóból az egész magyar Királyság fölé helyeztek [...], Apafi Mihály fejedelem! [...] Jer és vedd át az égiektől neked szánt méltóságot; ha Magyarország rendei megtudják ittlettedet, magoktól veszik magokra kormányodat.”⁹

A nagyvezír három nappal Érsekújvár elfoglalása után, szeptember 28-án hódoltató leveleket küldött szét Pozsony és a közelében fekvő vármegyék előljáróinak.¹⁰ Október 22-én pedig a nagy késéssel megérkező Apafi hívta török védnökség alá Wesselényi Ferenc nádort és a királyság távolabb eső vármegyéit.¹¹ A fejedelem pátense nem tükrözi Köprülü Ahmed harcias szándékát, sokkal inkább fájdalomról és aggodalomról tanúskodik a haza romlása és lakóinak kiszolgáltatottsága miatt. Végső következtetése pedig félreérthetetlen: jobb, ha Magyarország szabad akaratóból hódol meg a szultánnak, mint kénytelenségből.¹²

Raimondo Montecuccoli császári tábornok írja emlékiratóban, hogy Érsekújvár átadása után vezető főurak a meghódolást tervezték, ezért érintkezésbe léptek a törökkel.¹³ Néhányan, Kereszturi László alnádor vezetésével, valóban megjelentek a nagyvezír és Apafi táborában, de látogatásuk nem terjedt túl a tájékozódó jellegű megbeszélésen.¹⁴ A nádor pedig határozottan elutasította az átállás gondolatát. Nyílt levelet fogalmazott a nagyvezír és Apafi manifesztumára, és azt október végén, november elején szétküldette a vármegyéknek. A kiáltvány igyekezett meggyőzni a bizonytalankodókat: ha az uralkodó hűségén maradnak

7 *Georg Kraus*: Erdély krónikája. Ford., jegyz. és bevezető tanulm. Vogel Sándor. Bp. 1994. 570–571.

8 *R. Várkonyi Ágnes*: Apafi–Zrínyi–Comenius. Erdély a nemzetközi török háborúban 1663–1664. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996. 505–506., 511.

9 *Bethlen János*: Erdély története. 1629–1673. Utószó és jegyz. Jankovics József. Bp. 1993. 162–163., 167–168., 172., 444–446.

10 *Apponyi Sándor*: Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. II. Bp. 1902. 110.: 870. sz.

11 Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele 1663-ban, Czeglédi Istvántól. Bev., közli: Szilágyi Sándor. Új Magyar Múzeum 9(1859) 2. sz. 54–57.; *Apponyi S.*: i. m. 112.: 878. sz.

12 Apafi i. m. 58–59.; *Bethlen J.*: i. m. 190–191.

13 *Memorie del General Principe di Montecuccoli*. Köln, 1704. Idézi *Jászai Magda*: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról. Bp. 1996. 210.

14 *Püspöki Nagy Péter*: *Inter Scyllam et Charybdim*. Három adalék a török szövetség eszméjéhez a vassvári béke korában (1661–1670). *Studia Nova* 1(1994) 1. sz. 61.

és adófizetésre kötelezik magukat, akkor a török kifosztja az országot minden értékéből, ha feltétel nélkül meghódnak a szultánnak, akkor elszakadnak a kereszténységtől és elárulják a királyt. A törökhöz szítókat ugyanakkor megfenyegette: „valaki kegyelmes királya hűségétől eláll, soha kegyelmet fejének ne reméljen”.¹⁵ Jellemző, hogy a nem kívánt magyarországi hadjáratból hazatért Apafi is kiáltványt bocsátott ki Ebesfalváról, az érsekújvárival ellenkező szelleműt, amelyben megparancsolta alattvalóinak: „senki is közületek a törökhöz bemenni, meghódolni [...] ne merészeljen.”¹⁶

A meghódolás gondolata felerősödött, csak kevés hiányzott a végzetes lépés megtételéhez. A vasvári békekötés (1664) után azonban ez is bekövetkezett: kialakult a felfogás, miszerint a Habsburgok nem tudják és nem is akarják felszabadítani Magyarországot a török uralom alól, ezért Béccsel szembefordulva kell megszüntetni az ország hadszíntér jellegét. A gondolat az ország vezető aulikus főurainál érlelődött tétté. A nádor Zrínyi Péterrel, Nádasdy Ferencsel és az erdélyi fejedelem megbízottjával egyetértésben vetette papírra a Magyar Királyság meghódolásának tervezetét, és juttatta el Apafi követével a Portára. Az 1666. augusztus 27-én Murányban született *Instructio* a behódolás mozzanata mellett azonban a rendek igényét is tartalmazta a függő helyzeten belüli önállóságra. A 17. században elveszített területek egy részének visszaszerzésére három javaslatot tartalmazott. Maximális programként a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem halála (1629) óta török kézre került helységek visszaadását fogalmazta meg. Kedvezőtlen válasz esetére – a vasvári béke és a horvát–szlavón részek *status quo*-ja alapján – a Mura–Alsólendva–Nempti–Egerszeg–Szentgrót–Szentgyörgyvár–Keszthely–Tihany–Veszprém–Pápa–Szentmárton–Győr–Komárom–Tata–Gesztés–Guta–Sellye–Sempte–Nyitra–Léva–Palánka–Gyarmat–Fülel–Putnok–Diósgyőr–Ónod vonalon jelölte ki a hódoltság határát, és a Magyar Királysághoz számított a linzi béke (1645) értelmében az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem fiainak átadott két tiszántúli vármegyét, Szabolcsot és Szatmárt. Végül minimális török engedményként az Érsekújvár elvesztése után meghódolt falvakat kérte vissza.

Wesselényiek előterjesztése szükségképpen gazdasági, katonai és politikai kívánságokat is tartalmazott: a hódoltsági szabad földbirtoklásnak, a nemesi adómentességnek a sérthetlensége, a jobbágy adójának a korábbi szinten tartása, illetve a török katonai védelemnek az igénylése, a további oszmán terjeszkedésnek és a magyar haderő török érdekű felhasználásának a megtiltása, végül a magyarországi várépítésnek a szabadsága éppúgy szerepelt közöttük, mint a teljes bel- és külpolitikai önállóság, ideértve a szabad királyválasztást is. Ezért az ország, mint a Fényes Porta *patronus cliense* ajándéknak nevezett adót fizetne –

15 R. Várkonyi Á.: i. m. 517–518.; Szalay László: Magyarország története. V. Pest, 1857. 80–81.; Gróf Wesselényi Ferenc nádor némely nevezetes levelei 1663-ból. Közli: Ráth Károly. Új Magyar Múzeum 4(1854) 7. sz. 50–51.

16 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XIII. (1661–1664). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1888. (Magyar történelmi emlékek III. Országgyűlési emlékek) 277–278.

területi igényének teljesítésétől függően évi 20–100 ezer tallért –, és békességet tartana a törökkel mindaddig, amíg az athnaméba foglalt feltételek teljesülnek, s ameddig „a hatalmas nemzetnek a szárnya alatt megnyughatik”.¹⁷

Semmi kétség – állapítja meg Benczédi László –, az 1666. évi *Instructio* mozgatórugóiban tartalmazta a Habsburg-ellenesség fő motívumait, de azokon túl, az oszmán szövetségi támogatás elfogadása mellett s annak áráként a Portának való alárendelődés, a török előtti behódolás, a jól körülhatárolt függés vállalását is jelentette.¹⁸ Lényegében ezt képviselte Apafi Mihály is, aki 1681 májusában kézhez vette a Wesselényi-féle elgondoláson alapuló, őt a magyar ügy intézésére felhatalmazó fermánt. Csakhogy az erdélyi fejedelmet megriasztotta és tartózkodóvá tette azon pont, miszerint köteles a bujdosókat, az erdélyieket és a török segélycsapatokat a Magyar Királyság hódoltatására – oszmán terminológia szerint a „magyar nemzetnek a német iga alóli felszabadítására” – vezetni. Az Erdéllyel szemben politikai önállóságra vágyó Thököly Imre azonban készségesebb partnernek bizonyult a Portán, így a figyelem gyorsan reá terelődött.¹⁹ Apafi viszont 1682-re politikailag és emberileg egyaránt eltávolodott a Wesselényi–Apafi-féle vonaltól idegen, az 1666. évi portai válasznál kedvezőtlenebb athnamét elfogadó Thökölytől. A fejedelem ekképpen foglalta össze a két felfogás különbségét és Thököly lépésének következményét: „Gróf Tököly uram [...] sok nagy rendek, vármegyék, városok neve alatt való leveleket formálván, melyekkel elhitette az Portát, hogy idegenek az én általam való magyar dolgok folytatásául, minden rendnek nagy obligatióval és ígéretekkel arra kötelezte magát: csak adassék neki az magyar királyság, neki az egész Magyarország és Horvátország meghajol, és készek ő kegyelmét uralni. Így lett az mi kezünkben küldött [1681. évi] athnaménak visszavitetése [...], melyet gróf Tököly uram nem [...] impetrálhat soha, hanem ő kegyelmének az maga kívánsága szerint való és az országnak javára semmit nem célzó annuentiát és nem athnamét adtak ki neki [tudniillik 1682 szeptemberében] [...] Melyből is meglátszik, csak maga privátumát és hasz-

17 A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rend. Deák Farkas. Bp. 1883. 227–232. – Érdemes idézni a kortársak eltérő véleményét Wesselényi tervezetéről. Teleki Mihály így írt Thököly Imrének 1681 májusában: „Nyugtassa meg elméjét a nagy magyarok sok tanácskozások után lett végzésén. Ha ugyanis ők a német gubernium alatt állandóságot reméltek volna nemzetünknek, soha hatalmas császár oltalmához nem folyamodtak volna.” *Benczédi L.*: i. m. 29. Viszont Apafi és Teleki belső ellenzékének vezetője, Béli Pál szerint meggondolatlanul cselekedtek, amikor elfordultak a „némettől” és odavetették magukat a szultán küszöbéhez: „Bizony annyi és olyan embereknek kevés eszek volt, hogy ilyen fundamentum nélkül mertek megindulni, az egész dolgot így jövendőre elrontani. Ifjak erejével, vének tanácsa nélkül akarták véghezvinni.” *Tolnai Gábor*: Teleki Mihály. In: *Uő*: Végzetes esztendőök. Tanulmányok és jellemrajzok. Bp. 1945. (Anonymus könyvtár 2.) 19.

18 *Benczédi L.*: i. m. 26.

19 Magyar Országos Levéltár (= MOL) P 125, Esterházy család levéltára, Pál nádor iratai, 8. cs. 1718. sz.; *Trócsányi Zsolt*: Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig). Bp. 1972. 184., 255.; *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Bp. 1990. (Magyarok Európában II.) 285.

nát keresi; azt kegyelmed, mások is elhigyjék, az magyar nemzet részéről semmi securitást végben nem vitt, ha ellenkezőt hirdet, csak színes mesterség léssen, az nyolcvankettődik esztendőbeli hadakozásnak rendi is ezt bizonyítván.”²⁰

*

Kétségtelen, Apafi Mihályt egy sor megaláztatás érte az 1682. évi hadjáratban. Többek között tudomásul kellett vennie, hogy a Porta – az általa *annuentiaként* említett athnaméval – kinevezte Thököly Imrét az Orta Madzsar (Közép-Magyarország, akkor a 13 felső-magyarországi vármegye) királyának.²¹ Emberileg érthető, hogy ezt személyes sérelemként élte meg, és ezért negatív érzelmeket táplált az új uralkodó iránt. Ám, ha összehasonlítjuk a Wesselényi-féle, a Portán kedvezően fogadott tervezetet a Thökölynek szeptember 17-én Füleknel átadott athnaméval, akkor igazat kell adnunk Apafinak.

Thökölyt egy szultáni kinevező okirattal (*berát*) és egy, a vazallusság feltételeit rögzítő szerződéslevéllel (*athname*) ismerte el a Porta Közép-Magyarország urának. Az eredetiben fennmaradt, Joseph Hammer-Purgstall által 1682. augusztus 10-re datált *berát* megnevezi a fejedelmet, biztosítja őt az uralkodói jelvények elküldéséről és meghatározza az évi adót 40 ezer tallér összegben.²² Az arab írásos változatban, valamint a francia, német és magyar nyelvű fordításban fennmaradt *athname* tartalmazza Thököly Imre és a Porta megállapodását. Az egyik szövegvariánst Victor Renner 1682. július közepére datálta, a másik csak az 1682-es évszámot viseli, de tartalmi ismérvei alapján ugyancsak július közepéről való.²³ A *berát* és az *athname* különbségéről a szakirodalom ez ideig nem vett tudomást. Csak az elmúlt években hívta fel reá a figyelmet Papp Sándor, és ezzel lehetővé tette – az eredeti példány esetleges felbukkanásáig is – a Felső-magyarországi Fejedelemség portai függésének a korábbinál megnyugtatóbb érté-

20 MOL P 125, Pál nádor iratai, 8. cs. 1718. sz.

21 Thököly csak Felső-Magyarország fejedelmének (1682–1685) nevezte magát.

22 Thököly Imre *berátjának* eredeti példánya: Österreichische Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkische Urkunden, 1682. júl. 26–aug. 23./1093. Saban hónap. Német nyelven közreadta *Joseph von Hammer*: Geschichte des osmanischen Reiches gressentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven. VI. Von der Grosswesirschaft Mohammed Köprili's bis zum Carlowiczer Frieden. 1656–1699. Pest, 1830. 731–732.

23 Türkische Urkunden den Krieg des Jahres 1683 betreffend nach den Aufzeichnungen des Marc' Antonio Mamucha della Torre. Hg. von Victor Renner. Wien, 1888. 16–20. – Az arab írásos szöveg lelőhelye: Göttingen, Turcica 30. 51v–52v. A francia nyelvű fordítással együtt kiadta *Zdenka Veselá-Přenosiłova*: Quelques chartes Turques concernant la correspondance de la Porte Sublime avec Imre Thököly. Archiv Orientální 29(1961) 553–556., 566–568. Egykorú német szövegváltozat: Das Vormals so mächtige und edle [...] Ungarn. [Ulm.] 1683. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel QuN 458 (1) 450–452. Valószínűleg közel egykorú magyar nyelvű változata: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Hung. 1150. 12v–14v. Közli *Nagy Iván*: Egykorú emlékirat Thököly Imréről. Századok 10(1876) 663–664. A szöveg többszörös fordításon esett át (török–magyar–német–magyar), így feltehetően rontott variáns. Modern, magyar nyelvű kiadása: Régi magyar levelestár (XVI–XVIII. század). II. Sajtó alá rend. Hargittay Emil. Bp. 1981. 444–447.

kelését.²⁴ A Renner által közölt athnameváltozat 14 pontból áll, és egyetlen, a török csapatok magyarországi kvártélyozását megtiltó, illetve jelenlétét a behívás feltételéhez kötő passzus kivételével megegyezik a második, csupán az 1682-es évszámmal jelölt variánssal. Az utóbbi nem említi a beszállásolás kérdését, ellenben kiegészítették egy, a IV. Mehmed szultánt (1648–1687) és utódait a 14 pont megtartására kötelező záradékkal.

A Thököly Imrének átadott szöveg lényeges kérdésekben eltér Wesselényiek murányi *Instructió*jától. Thököly athnameja ugyanis nem szól a 17. században elveszített magyarországi területek esetleges visszaadásáról, amelynek módozatait a nádor és hívei alaposan kidolgozták. Ez arra utal, hogy Thököly elfogadta az 1682. évi területi status quót, és miután átvette Ibrahim budai pasától a füleki vár mellett szimbolikusan és ajándékképpen a Magyar Királyságból kihalított földdarabot,²⁵ szükségtelemmé vált efféle kérdést feszegetni, hiszen – az 1682–1683. évi hadjárat eseményeinek tanúsága szerint – nem a Magyar Királysághoz tartozó területek visszaszerzése jelentette feladatát, hanem a 13 felső-magyarországi vármegyénél lényegesen kiterjedtebb török vazallus Magyarország létrehozása. Katonailag is hátrányos feltételekről szól, illetve hallgat Thököly szerződéslevele: kötelezte Felső-Magyarország fejedelmét, hogy segélycsapatokkal vegyen részt a szultán hadjárataiban, ugyanakkor nem mondta ki a magyarországi várépítés szabadságát. Végül hiányzott a teljes bel- és külpolitikai önállóság deklarálása, viszont elvárta az engedelmességet és a hűséget a „Magas Portá”-hoz. Ily módon az 1682. évi athname kedvezőtlenebb feltételeket teremtett Thököly fejedelemsége számára, mint amilyeneket 16 évvel korábban Wesselényi Ferenc és Apafi Mihály szánt a Magyar Királyságnak.

Thököly mentségére – ha létezik ilyen – egyetlen tényező szolgálhat: eltérő külpolitikai konstellációban született meg az *Instructio* és az athname: 1664 után a kandiai, majd a lengyel- és az oroszországi konfliktusok miatt a vasvári béke megőrzésére törekedett a Porta, ezért hajlandónak mutatkozott jelentős engedményeket tenni a behódolni készülő királyságnak, 1682-ben viszont – felszabadulva immár hadi potenciálja – nyugati háborúra készült, és egyetlen hadjáratban akarta megszerezni a maradék félkaréjnyi Habsburg-Magyarországot és Bécset. Kara Musztafa tervének végrehajtásához megfelelő személynek bonyult Thököly Imre. A magyarországi főurak ugyanakkor lépéseket tettek, hogy túléljék a vészterhes időt. Thököly hódoltató biztosainak megjelenésekor ilyen-

24 Papp Sándor: Török–magyar tárgyalások és szerződéskötés 1605-ben. In: *Historia manet. Volum Omagial Demény Lajos Emlékkönyv.* Szerk. Violeta Barbu–Tüdös S. Kinga. Bukarest, 2001. 120–123.; *Uő*: Magyar rendi mozgalmak és az Oszmán Birodalom a 17–18. század fordulóján. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica.* CXVI. Szerk. Dr. Tóth Sándor László–Hunyadi Zsolt. Szeged, 2002. 65–67.; *Uő*: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 116(2003) 633–635.

25 *Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet.* IV. Bp. 1935. 26.

féle megnyilatkozások keltek szárnyra: „amely felől jobb szellőnk kél, arra fordítjuk kormányunkat”, vagy: „accomodent se temporis”.²⁶

A Wesselényi Ferencről elnevezett rendi szervezkedés felszámolása, azaz az 1671 óta dúló magyarországi belviszály 1683 nyarán elérte csúcspontját: a királyság lakói a török elleni felszabadító háború kezdetét négy részre szakítva, politikailag és vallásilag megosztva, polgárháborús körülmények között, zömében a Bécsre támadó oszmán haderő oldalán érték meg. A mindmáig tabuként kezelt események kiváltó okai persze nem csak az 1671 óta eltelt 13 esztendő során keletkeztek. A magyar rendi politika az évtizedekre visszanyúló sokkhatások, a sérelmek miatt támadt „jogos” felháborodás, a reménytelenség és a felőrlődés következtében torzult el és jutott a „nincs mást tenni, törökké kell lenni” felfogás kényszerpályájára. Egyet kell értenünk Kosáry Domokos önismeretre ébresztő szavaival: önmagában minden lépésük „jogosultsága» indokolható, csak éppen a folyamat egésze nem. Magyarország ugyanis, amikor a nagy fordulat elkövetkezett, a nemzetközi politika országútján keresztben állt, egy olyan lehanyagló hatalom segéderőjeként, amely neki tulajdonképpen legrégebb, igazi ellensége volt”.²⁷ Úgy is mondhatjuk: Magyarország – egy történelmi pillanatra – a rossz oldalra került.

JÁNOS VARGA J.

VARIANTS OF TURKISH ORIENTATION IN HUNGARY: WESSELÉNYI-APAFI-THÖKÖLY, 1663–1683

After the end of the Thirty Years' War (1648), the political leaders of the Kingdom of Hungary expected the launch of an anti-Turk campaign from the Habsburg ruler. However, Leopold I did the opposite: he confirmed the earlier peace with the Porte. This defensive behaviour generated discontent in a part of the Hungarian nobility and, moreover, because of the ruler's inaction some would seek protection on the Ottoman side, believed to be undefeatable. Sentiments of defencelessness were intensified by the usual offences of the estates and religious denominations, a possible remedy of which was expected to be gained from an Ottoman vassal status of the Transylvanian type, ensuring internal independence.

The Porte was aware of the hopes of the unsatisfied Hungarians and therefore in 1663 Great Vizier Körpülü Ahmed considered the submission of the Hungarian Kingdom a serious possibility and intended to have it ruled by Mihály Apafi I, Prince of Transylvania. At that time, most of the aristocracy, headed by Palatine Ferenc Wesselényi, as well as Prince Apafi, resisted the Porte's intention. However, after the conclusion of the unfavourable Peace of Vasvár (1664), it was exactly them who worked out the *Instructio* of Murány (1666) containing the conditions of the submission of the

²⁶ *Závodszy Levente*: Sobieski litvánjai a kuruc Trencsén megyében. Hadtörténelmi Közlemények 16(1915) 178.

²⁷ *Kosáry Domokos*: Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében. Akadémiai székfoglaló 1983. április 14. Bp. 1985. (Értekezések, emlékezések) 28–29.

Kingdom. The instructions for the envoy sent to Constantinople contained, in addition to the act of submission, the clearly delineated areal, economical and military claims of the estates for independence within a situation of dependence.

The anti-Habsburg hiding movement was headed from 1680 by Imre Thököly. The young count, who aspired to gain political independence from the Prince of Transylvania, proved a more willing partner for the Porte than Apafi, who rejected the armed submission of the Hungarian Kingdom. The *athname* (the sultan's written assent) issued for him as Prince of Upper Hungary contained significantly more unfavourable terms than the suggestions in the *Instructio* of Murány. With this, Thököly and his followers had drifted far from the Wesselényi–Apafi political direction.

The interior discord roused by the search for the right direction reached a climax in 1683: the pending war of liberation found the Hungarian Kingdom torn into four parts and its inhabitants divided politically and religiously, in circumstances of civil war, most of them on the side of the Ottomans attacking Vienna and of Imre Thököly, under Turkish suzerainty. Hungary, for a moment in history, was on the wrong side.